

בתוך המחנה

תמונת מצב עדכנית
של החברה החרדית

ת ק צ י ר מ נ ה ל י ם

מכון נתוני אמת

ירושלים

אלול תשפ"ד

WITHIN THE COMMUNITY
Current mapping of ultra-orthodox society
Executive Summary

מחברים: ד"ר נחומי יפה, לאה בלוי, דבורה וידמן, חיה לרפלד-טרופ,
שומי שחר-רוזנבלום, אלי דן ויעקב מתן

יו"ר משותף: יעקב שימל, ישראל גולדשמידט

מנכ"ל המכון: מר אבי וידרמן

תרמו למחקר: אריה שטראוס, אוריאל פלג

עיצוב ועימוד: אר' יארמיש

אלול תשפ"ד | ספטמבר 2024

© כל הזכויות שמורות למכון נתוני אמת

בתוך המחנה

תמונת מצב עדכנית של החברה החרדית

ת ק צ י ר מ נ ה ל י ם

במשך שנים, כאשר דובר על הקהילה החרדית, החלוקה היתה לחרדים "רגילים" ו"מודרנים". כאשר החרדים ה"רגילים" היא הקבוצה הגדולה, הדומיננטית והמשפיעה בכל המובנים. בעוד הקבוצה החרדית המודרנית נחשבת כשוליים צרים וחסרי השפעה ממשית, הכפופה ברמה העקרונית לנורמות ולכללים של המיינסטרים החרדי. זאת לצד אמירה כי ישנה תנועה על הרצף שבין חרדיות שמרנית לחרדיות מודרנית.

בעשרים השנים האחרונות, בעקבות הצמיחה הדמוגרפית של הציבור החרדי וגורמים נוספים שנוכיר בהמשך, חלק הולך וגדל של החברה החרדית עובר שינויים הבאים לידי ביטוי בתחומי חיים שונים, בלי שהדבר הופך אותם לחרדים מודרניים.

לדוגמה, יותר ויותר גברים ונשים חרדים יוצאים לשוק התעסוקה הכללי, קיים שימוש הולך וגובר באינטרנט, חלה עליה משמעותית של גברים ונשים חרדים הפונים ללימודים באקדמיה, לצד חשיפה תרבותית לישראליות ושינויים בהרגלי הלבוש (כמו למשל, כובע וחליפה רק בשעת התפילה).

האם כל אותם שינויים המשפיעים על יותר ממחצית מהחברה החרדית, מעידים על מודרניות?

המחקר הנוכחי מצביע על השינויים ומשרטט מיפוי מעודכן של

החברה החרדית, שהפכה מקהילה אחת לארבע קבוצות משמעותיות. שלוש מתוכן שומרות על הזיהוי שלהן כחרדים "רגילים", כלומר שאינם "מודרניים". זאת למרות שלעתים רבות הן מאמצות חלק מההתנהגויות שהזכרנו לעיל. המחקר שלהלן מנכיח את העובדה כי חרדים אלו אינם מסווגים כמודרניים אלא עונים להגדרות חדשות שלא זוהו במחקרים קודמים.

המיפוי החדש מאפשר לכל חרדי למקם את עצמו על הציר העדכני ולזהות את המרכיבים שמייצרים את הגדרות הזהות אליה הוא מתחבר. תוך שהוא יכול לשלב בין כמה הגדרות בו זמנית.

קצת על המחקר

המחקה, שנערך ע"י צוות מכון נתוני אמת בראשות ד"ר נחומי יפה, מציב קומה נוספת על שני מחקרים חשובים של ד"ר לי כהנר וד"ר גלעד מלאך שנערכו בשנים 2017 ו-2019 וחילקו את החברה החרדית לארבע קבוצות על ציר שמרנות ומודרניות. על פי ממצאי המחקר החדש, החברה החרדית, נחלקת לארבע קבוצות שונות: שמרנים, ישראלים, עצמאים ומודרנים.

מטרת המחקר

העיסוק האינסופי בגבולות הנראים של החרדיות והצורך המתמיד לשרטט גבולות של מי בפנים, מי בחוץ והיכן אני על הרצף, הינם חלק מהזהות החרדית עצמה. עד כה, העבודה בהגדרה החרדיות

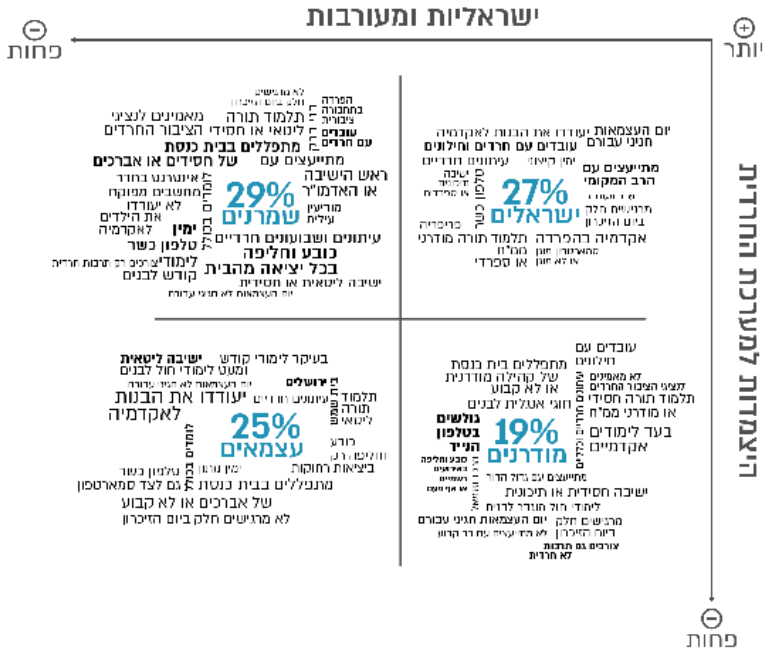
כרעיון מארגן, והחרדים כאוכלוסייה ייחודית, היתה עבודה "מלמעלה למטה". תאוריה שנבנתה על בסיס ידע קודם, היכרות עם השטח או פיתוח של תאוריה קיימת, שיושמה על נתוני סקר בניסיון לבחון האם הם מאושרים את המודל או שלא. במחקר הנוכחי נתנו לנתונים לדבר. זו עבודה "מלמעלה למעלה". זהו מחקר שנערך על ידי אנשים חרדים הבקיאיים גם בתאוריות מבחוץ וגם חיים את החברה החרדית ויודעים למשש את הדופק, ולזהות באופן מדויק יותר את ההבדלים בין הקבוצות. אספנו באמצעות סקר מקיף נתונים של יותר מאלף משיבים, וניתחנו באמצעותם מהי החרדיות, מהם נושאי הליבה המשמעותיים בה. בנוסף, ניתחנו את הקבוצות השונות הקיימות בחברה החרדית, על פי התנהגותם באותם נושאים. התוצאה הפתיעה גם אותנו. השיטה הזו, המסתייעת באלגוריתמים חדשניים ובכלים של למידת מכונה, מאפשרת לנו לסדר את העובדות המוכרות לנו לכדי תמונה מסודרת שמעניקה לנו הבנה מחודשת על המתרחש בחברה שלנו, לצד יכולת להגדיר את עצמנו ואת המתרחש סביבנו מחדש. הממצאים גם מעניקים "מפת דרך" כיצד שינויים קלים בתחומים מסוימים עשויים להשפיע על נושאים אחרים, ולאלו נושאים אין קשר ביניהם כלל. אנו תקווה שהממצאים פורצי הדרך האלו ישמשו אך ורק לתועלת.

אז מה חדש?

1. **מאפיינים לזרמים חרדיים משמעותיים שזוהו בחלוקה החדשה** - שתי קבוצות חדשות שהתגלו דרך ניתוח הממצאים לצד השמרנים והמודרנים, הן "העצמאים" ו"הישראלים". קבוצת העצמאים מצויה בלב מה שמכונה "המיינסטרים החרדי" אך היא בעלת סממנים של עצמאות ביחס לנורמות חרדיות, כמו כן היא איננה

נאיבית ובעלת תפיסת עולם ריאלי, בכל הנוגע למערכת קבלת ההחלטות בחברה החרדית, לכל הפחות ברמה הפוליטית. קבוצה זאת מתרחקת, ובצדק, מתיאורה כמודרנית. חברה והמזדהים עם תפיסת העצמאות ברמה מסוימת, מהווים כיום חלק בלתי מבוטל מאנשי העשייה המשפיעים ביותר בחברה החרדית. החרדים המתאפיינים כקבוצת הישראלים שומרים על הנורמות והכללים החרדיים אך לצד זאת, הם רואים את עצמם כחלק מהמציאות הישראלית ותומכים בהשתלבות בה.

תרשים 1. תיאור המודל הדו-ממדי

2. **מיפוי חכם של הציבור החרדי** - בעוד חוקרים רבים תיארו את החברה החרדית ככזו שחווה תהליכי התפרקות והתפוררות, המיפוי החדש מלמד אותנו כי החברה החרדית איננה מתפרקת אלא חווה תהליכי התגוונות, והופכת להיות מורכבת יותר. תהליך שיכול לתרום דווקא להתחזקותה, על ידי כך שהוא מאפשר לחרדים המחזיקים בעמדות מגוונות ושונות זו מזו, ומתנהגים באופנים שסווגו עד לא מזמן כ"מודרניים", לחסות תחת הכותרת "חרדים מיינסטרים". כמו כן, המיפוי החדש מצמצם את הבלעדיות של הקבוצה שכונתה "מיינסטרים חרדי" בקביעת סדר יום ותפיסת עולם אחידה לכלל החברה החרדית. כלומר, רק מיעוט מהחברה החרדית מתנהג באופן האידאולוגי המחמיר ולכן אינו הזרם המרכזי, הלכה למעשה.
3. **יותר חרדים יכולים להתמקם מחדש בתוך המבנה הנוכחי של הקהילה החרדית** - בחלוקה החדשה, כל קבוצה מכילה כרבע מהחברה החרדית. זאת בשונה מהחלוקה הקודמת בה הוצגו מעט מודרניים ושמרניים - בקצוות, וקבוצה גדולה ולא מספיק מפוענחת - באמצע.
4. **אפשרות להגדרה אישית מורכבת יותר בתוך החרדיות** - בשונה מההסתכלות הטוענת שככל שהחרדים מודרניים יותר כך הם משתלבים יותר בישראליות, בחלוקה החדשה ניתן למצוא חרדים מודרניים שאינם בהכרח מזוהים עם הישראליות לצד חרדים שמרנים המביעים הזדהות עם מדינת ישראל ומוסדותיה, ללא שהם מוגדרים כמודרניים.

ממצאי המחקר בקצרה

אורח החיים החרדי מחולק לשישה תחומים: נורמות גלויות, נורמות שאינן גלויות, סמכות וקהילה, ישראליות ומעורבות, אוטונומיה ובחירה, עבודה וחלומות תעסוקתיים.

ששת תחומים אלה מתכנסים לשני חלקים: כללי ההתנהגות של החרדים כקבוצה, והיחסים שלהם עם הקבוצות האחרות בישראל. **אנשים מתחלקים לארבע קבוצות** על פי ההתנהגות שלהם בכל אחת מהקטגוריות. שמרנים גבוהים יחסית בציות לכללי הקהילה אך מתנגדים להשתלבות עם הישראליות, מודרניים מסכימים פחות עם כללי הקהילה ותומכים בהשתלבות. ישראלים מסכימים עם כללי הקהילה וגם תומכים בהשתלבות בישראליות. עצמאים מסכימים פחות גם עם הכללים של הקבוצה החרדית וגם עם ההשתלבות בישראליות. תרשים 1 לעיל מציג את שני הגורמים ואת החלוקה הסקטוריאלית על גבי שני צירים. חשוב לציין כי החלוקה של אנשים לקטגוריות מתבססת רק על שקלול תשובותיהם על מספר שאלות. דבר זה מציין כי חריגה בפריט אחד מתוך קבוצת פריטים איננה מסווגת את המשיב לקבוצה מסוימת, אלא רק סט כולל של התנהגויות. במילים אחרות, יכול אדם להישאר בקבוצה השמרנית אם הוא מסכים עם מרבית הפריטים המרכיבים את סולמות הנורמות הגלויות ושאין, סמכות וקהילה, ומתנגד למעורבות בישראליות. זאת, למרות שהוא חורג בפריט אחד או שניים מביניהם – למשל מסכים עם הצורך להשתלב בשוק התעסוקה הכללי או מאזין לתוכניות רדיו כלליות.

מתודולוגיה

שאלון הסקר

השתמשנו בשאלון שניסחה ד"ר לי כהנר (2019) במחקרה "החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות"¹ ובהתייעצות איתה. השאלון הזה משתדל להקיף את מרבית הסוגיות הקשורות לחרדיות. מעט מהפריטים הוחלפו בשל השינויים שהתרחשו במהלך השנים. לדוגמה השאלה הנוגעת לאורך הפאה, נוסחה מחדש תוך התייחסות לנשים המשתמשות בלק-ג'ל, כסמן מודרני יותר. ניסחנו גם שאלה מקבילה לגברים, על שימוש בלייזר, כאשר הדגשנו בסוגריים שהשימוש בו נעשה באופן התואם את ההלכה. כמו כן הוספנו עוד כמה שאלות. השאלון המלא יפורסם עם ממצאי המחקר המלאים.

מתוך כל השאלון, השתמשנו בניתוחים שלהלן רק בשאלות שהתשובה עליהן היא בסולם סדר. כלומר, בשיטה שבה הסכמה גבוהה מתבטאת, למשל, במספר גבוה, ואילו הסכמה נמוכה – במספר נמוך. שאלות אחרות שבהן הבחירה היתה בין קטגוריות שאין אפשרות לסדר אותן מהגבוה לנמוך או מהחזק לחלש – לא נכנסו לניתוח. הסיבה לכך היא, שניתוחים אלו מבוססים על קשרים בין משתנים, ואותם ניתן למדוד רק בסולמות מספריים. עם זאת, השתמשנו בשאלות האחרות כדי לתקף את הממצאים, כלומר – להשוות את הממצאים שקיבלנו בשאלות עם התשובות המסודרות מספרית, עם השאלות שהתשובות עליהן הן קטגוריאליות, ולבחון האם התוצאות הגיוניות ביחד, ואכן, התוצאות הגיוניות ותומכות בתוצאות הניתוחים.

1 כהנר, ל'. (2019). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

המדגם

המדגם המלא בו השתמשנו בחלק הראשון של הניתוחים כלל 1214 משיבים, מהם 55% נשים ו-45% גברים. טווח הגיל של המשיבים הוא בין 17 ל-86, עם ממוצע 31.5. גם החלוקה לתתי מגזרים היא מייצגת (21% חסידים, 26% ספרדים, 45% ליטאים ו-9% חב"ד + אחר). הוצאנו מתוך המדגם משיבים שאינם חרדים, צעירים מתחת גיל 17 או שהקישו גיל לא תקין. גם משיבים שענו שהם תושבי חו"ל, וכן כאלה שטווח הזמן שהשיבו על הסקר היה ארוך או קצר באופן חריג הוצאו לפני תחילת הניתוחים.

החלק השני של הניתוח, ניתוחי האשכולות, כלל רק משיבים ללא ערכים חסרים, בשל מגבלות האלגוריתם של למידת המכונה. מאחר שלא יכולנו לחייב את המשיבים לענות על כל השאלות, בגלל דרישות אתיקה בשאלון הכולל שאלות שעלולות להיתפס כרגישות לחלק מהמשיבים, נאלצנו להיפרד מחלק מהם. האפשרות האחרת היתה להכניס להם ערך ממוצע כלשהו, אך זה עלול היה לעוות את הממצאים. מאחר שהמדגם הקטן יותר היה די דומה למדגם המלא מבחינה דמוגרפית (1142 משיבים, 55% נשים ו-45% גברים, בטווח גיל שבין 17 ל-86 עם ממוצע 31.6), וכן חלוקה מייצגת לתתי מגזרים (21% חסידים, 27% ספרדים, 44% ליטאים ו-9% חב"ד + אחר), בחרנו להשמיט את המשיבים שלא ענו על כל הפריטים מניתוח האשכולות.

אסטרטגיית ניתוח נתונים

הניתוח הראשוני של הנתונים מתבסס על שיטה חדשה יחסית הנקראת EGA (Exploratory Graph Analysis)². שיטה זו מוציאה לנו פלט של

Golino, H. F., & Epskamp, S. (2017). Exploratory graph analysis: A new approach for estimating the number of dimensions in psychological research. *PLOS One*, 12(6), e0174035

גרף מורכב במבט ראשון, המכיל את כל המשתנים על גבי גרף, מעין מפה. אם נעיין במפה הזו, נוכל למצוא כמה דברים מעניינים: חלוקה לצבעים (קטגוריות), קווים המחברים בין משתנים שונים, וכן קירבה יחסית של משתנים זה לזה. ב-EGA, **הצבעים** משמשים כדי להדגיש קבוצות שונות של משתנים בעלי מאפיינים משותפים. כל צבע מייצג קבוצה של משתנים (נתונים) שנמצאו קרובים זה לזה על פי הנתונים שנאספו.

במקרה שלנו, הצבעים מייצגים קבוצות של סוגיות בתוך החרדיות המודרנית-שמרנית. כל סוגיה מסומנת על ידי ניתוח סטטיסטי מורכב כקטגוריה בפני עצמה, המראה את הנושא העיקרי שלה.

הקווים המחברים בגרף של EGA נקראים קצוות (edges), והם מייצגים קשרים בין המשתנים. קשר זה יכול להיות כל סוג של קשר או תלות בין שני משתנים. למשל, קו בין קריאת ספרות חרדית להאזנה למוזיקה חרדית, מראה שיש קשר חזק בין התשובות לשתי שאלות אלה. הקשרים הללו עוזרים לראות איך סוגיות שונות משפיעות זו על זו או איך הן קשורות במציאות החברתית של החברה החרדית. קיימים שני סוגים של קשרים: חיוביים ושלייליים. קו ירוק מסמן שהקשר הוא חיובי, כלומר ככל שהמשיבים מסכימים יותר עם שאלה אחת, הם גם מסכימים יותר עם האחרת. כך למשל בדוגמה שהזכרנו קודם: ככל שהם קוראים יותר ספרות חרדית הם גם שומעים יותר מוזיקה חרדית. הקשר השלילי מסומן בקו אדום, והוא מראה כי ככל שמסכימים יותר עם שאלה אחת – מסכימים פחות עם האחרת. למשל, ככל ששומעים יותר מוזיקה חרדית, שומעים פחות מוזיקה חילונית. ואכן, בהמשך נראה כי שני הפריטים האלו מחוברים בניהם בקו אדום.

הקירבה בין סוגיות בגרף EGA מצביעה על מידת הקרבה או הדמיון ביניהן. סוגיות שנמצאות קרובות אחת לשנייה בגרף הן סוגיות שיש להן קשר חזק או שהן נוטות להופיע יחד. לדוגמה, הפריטים בכל קטגוריה סמוכים זה לזה, מה שיוצר בתוך הגרף אזורים בעלי צבע שונה. קטגוריות בעלות דמיון מסוים או קשר מהותי כלשהו יופיעו זו לצד זו. וגם פריטים

שונים המופיעים בקרבה לאחרים מעידים על דמיון. למשל, תמיכה בהפרדה בתחבורה ציבורית, קרובה לתמיכה בהפרדה במקום העבודה. השלב השני הוא ניתוח גורמים מגשש (Exploratory Factor Analysis – EFA). זו השיטה המסורתית המקובלת לשימוש בנתונים, כדי להבין לאילו נושאים או קטגוריות הנושא הגדול מתחלק. אנו נראה שהקטגוריות שיתקבלו יהיו שונות, אך הן מתאימות לתוצאות ה-EGA. בשלב השלישי ערכנו ניתוח אשכולות (Cluster Analysis) שבחן את החלוקה של המשיבים לפי התנהגותם ועמדותיהם על פני הצירים. לסיום, בדקנו את ממוצעי אשכולות המשיבים על הסלמות שנוצרו בנייתוחים הקודמים.

תוצאות המחקר

שש קטגוריות – המתכון הסודי של החרדיות (EGA) הניתוח הראשוני של הנתונים מתבסס כאמור על EGA (Exploratory Graph Analysis). באמצעות חישובים סטטיסטיים מתקדמים, חושבו שש קטגוריות המייצגות את הנושאים המשמעותיים ביותר בחיי היומיום של חרדים:

נורמות לא גלויות (באדום) הם חוקים בלתי כתובים המשפיעים על ההתנהגות בחברה, במיוחד בתוך הבית והמשפחה. בקהילה החרדית, מדובר בנורמות היכולות להתנהל בעיקר בסתר, כמו שימוש באינטרנט לא מסונן או חשיפה לתכנים חיצוניים. ענישה חברתית פחות אפשרית במקרים אלו, למשל – פחות נפוץ למצוא סירוב קבלה למוסד חינוכי על בסיס הספרות הנקראת בבית, מאשר על לבוש האב או האם (ראו להלן "נורמות ציבוריות").

בין שמירת ההנחיות הרבניות לבין בחירה חופשית בהחלטות אישיות. **ישראליות ומעורבות** (בירוק). קטגוריה המתייחסת לשילוב בין זהות חרדית וישראלית. החרדים שואפים לשמור על ייחודם ובידולם, אך בשנים האחרונות ניכרת מגמה של השתלבות בחברה הישראלית, תוך מציאת איזון בין מחויבות דתית לחיים מודרניים. ישנה עלייה במעורבות החרדים בפעילויות חברתיות וולונטריות ובתרומה לחברה הישראלית. **אוטונומיה ובחירה חופשית** (בסגול). קטגוריה העוסקת במידה שבה אנשים מרגישים שהם יכולים להחליט על חייהם בעצמם. הליברליזם מדגיש את חופש הפרט לבחור את אורח חייו, אך בחברה החרדית קיים מתח בין האוטונומיה האישית לבין הצורך לשמור על המסורת והנחיות הסמכות הרבנית.

חלומות תעסוקתיים (צהוב) קטגוריה המתארת את שאיפות הפרט בתחום התעסוקה. במחקרים נמצא כי לשאיפות קריירה יש השפעה על בחירות עתידיות, הישגים חינוכיים ושכר בעתיד. בקהילה החרדית, ישנו דיון על מתן האפשרות לנערות ונערים לחלום ולשאוף לתפקידים מקצועיים מגוונים.

תרשים 2 מציג את גרף ה-EGA, שש הקטגוריות המשמעותיות, והקשר בין הפריטים השונים המרכיבים אותם. אתם מוזמנים להעמיק בגרף זה עוד. פרשנות נרחבת תוכלו לקרוא בממצאי המחקר המלאים שיתפרסמו בקרוב.

השלב השני הוא ניתוח גורמים מגשש (Exploratory Factor Analysis – EFA). זו השיטה המסורתית המקובלת לשימוש בנתונים, כדי להבין לאילו נושאים או קטגוריות הנושא הגדול מתחלק. היות וזו שיטה וותיקה מאוד, יש הרבה סוגי חישובים איך לבצע אותה. הדבר הקריטי, מבחינת הניתוח הסטטיסטי – הוא לכמה גורמים, כלומר קטגוריות, נחלק את הפריטים השונים. אחרי שמחליטים על החישוב הנכון, ועל מספר הגורמים המבוקש, אנו נעזרים בתוכנה הסטטיסטית המחלקת את הפריטים לפי מספר הגורמים, כאשר כל גורם הוא נושא

בפני עצמו. בחנו את ההמלצות של שיטות שונות לכמה גורמים לחלק את השאלונים. שלוש שיטות מציעות גורם אחד, כנראה זהו רצף ה"מודרניות - שמרנות" המקורי שהציעה ד"ר לי כהנר ב-2019. שתי שיטות מציעות שני גורמים, ביניהן השיטה המכונה Velicer's MAP והמקובלת כבעלת אמינות גבוהה בהשוואה לשיטות האחרות.³ לכן, בשלב השני הזה ערכנו את הניתוח לפי שני גורמים. כל גורם, כאמור, מבין השניים, הוא נושא אחד.

הניתוח העלה חלוקה של הסוגיות לשתי קטגוריות מובילות: הנורמות של קבוצת הפנים, כלומר הגדרת ה"אנחנו", לצד ההתייחסות לקבוצת החוץ, כלומר היחסים עם ה"הם".

כפי שניתן לראות בטבלה 1, שני הגורמים שנוצרו בניתוח מתייחסים לפנים ולחוץ, היחסים שלנו עם עצמנו – "אנחנו" (היצמדות למערכת) והיחסים שלנו עם קבוצות החוץ והישראליות – "הם" (מעורבות וישראליות). הראשון נוטה פנימה, השני נוטה החוצה.

טבלה 1. תוצאות ניתוח גורמים מגשש (EFA) לשני גורמים: פריטים הקשורים לנורמות של קבוצת הפנים, ופריטים הקשורים ליחסים עם קבוצת החוץ.

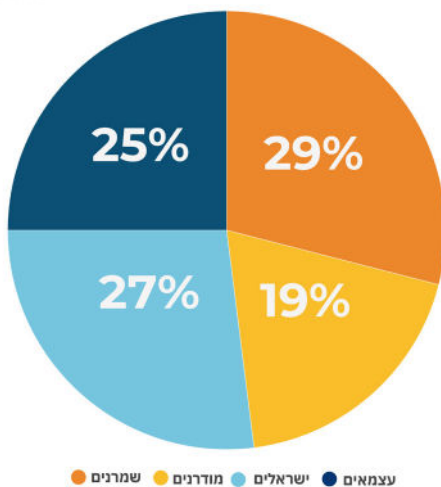
המשתנה	היצמדות למערכת	ישראליות / מעורבות
ציות לדעת תורה בכל נושא	0.71	0.11
עליונות מוסרית חרדית	0.66	0.08

3 Velicer, W. F., Eaton, C. A., & Fava, J. L. (2000). Construct explication through factor or component analysis: A review and evaluation of alternative procedures for determining the number of factors or components. In S. E. Embretson (Ed.), *Problems and solutions in human assessment: Honoring Douglas N. Jackson at seventy* (pp. 41-71)

המשתנה	היצמדות למערכת	ישראליות / מעורבות
אובייקטיביות רבנים בהכרעה בפסיקות	0.65	0.14
אובייקטיביות אנשי הציבור בקבלת החלטות	0.62	0.15
ספרות ועיתונות חרדית	0.57	-0.09
תמיכה בהפרדה מגדרית באוטובוס	0.57	-0.08
הסכמה ללימודים ללא הפרדה מגדרית	-0.55	0.18
חברי כנסת החרדים כמייצגים	0.54	0.12
ספרות ומוזיקה לא חרדית	-0.51	0.26
פנאי בסגנון חרדי	0.51	-0.03
התנגדות לשימוש בלק-ג'ל	0.49	-0.14
הסכמה לעבודה ללא הפרדה מגדרית	-0.49	0.26
חופשה בסביבה חרדית	0.45	-0.08
התנגדות לתפקידים בכירים לנשים	0.39	-0.22
שאלות לרבנים רק במצבי ספק	-0.39	-0.01
צפייה בהופעות וסרטים לא חרדיים	-0.38	0.22
ייחוס חשיבות לקהילה	0.37	-0.06
גאווה ישראלית	0.21	0.61
הזדהות עם יום הזיכרון	0.05	0.60
שירות אזרחי וצבאי למי שאינו לומד	-0.14	0.52
הזדהות עם יום העצמאות	-0.17	0.50
תמיכה בהשתלבות בשוק העבודה הכללי	-0.13	0.49
תמיכה בהשתלבות באקדמיה	-0.32	0.40

בשלב השלישי ערכנו ניתוח אשכולות (Cluster Analysis) כדי לחלק את המשיבים לקבוצות על פי התייחסותם לשאלות אלה. ניתוח זה אינו מקבל ערכים חסרים, ולכן השמטנו מהמדגם משיבים שלא השיבו על כל שאלות הסקר (אפשרות שנאלצנו לתת בשל שיקולי אתיקה). לאחר השמטת המשיבים עם הערכים החסרים נותרו 1142 משיבים. המדגם שנותר דומה, כאמור, למדגם המלא, מבחינת מאפיינים דמוגרפיים. את החלוקה לאשכולות בחנו באמצעות הבדלים בין ממוצעי תשובות המגיבים לכל סולם, כלומר ממוצע כל גורם לפי הניתוח שכלל שני גורמים בלבד, ולאחר מכן לפי ששת הקטגוריות שעלו בניתוח EGA. החלוקה לארבעה אשכולות הביאה הבדלים משמעותיים בין כל קבוצה לאחרות. חלוקות למספר אשכולות גבוה יותר (שישה או שמונה), יצרו תת-חלוקות שהתכנסו בסופו של דבר לאותם ארבעה אשכולות, אך לא הוסיפו ממד הבחנתי משמעותי ביניהן. לפיכך, החלטנו להישאר עם ארבעה אשכולות. התפלגות ארבעת האשכולות מוצגת בתרשים 3.

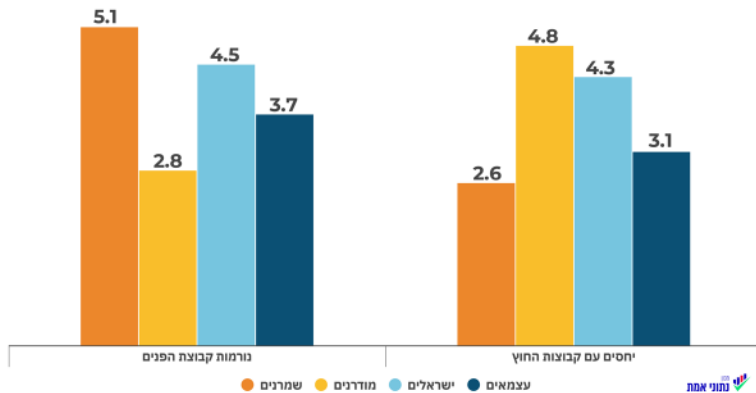
תרשים 3. גודל האוכלוסייה היחסי של כל אשכול.

כפי שניתן לראות, אנו מקבלים ארבע קבוצות שונות, בגודל שבין 19%- 29% כל אחת. ההבדלים בין הקבוצות על שני הגורמים – נורמות קבוצת הפנים והיחסים עם קבוצת החוץ, מבליטים מאוד את ההגדרות שלהן. ראו תרשים 4.

הקבוצה הראשונה (**בכתום**) מראה הסכמה גבוהה ביותר עם הצורך להתאים ולשמור על הנורמות של קבוצת הפנים, לעומת תמיכה נמוכה במיוחד ביחסים עם קבוצת החוץ. קראנו לה "שמרנים". הקבוצה השנייה (**בצהוב**), מראה התנהגות הפוכה: תמיכה גבוהה ביחסים עם קבוצת החוץ לצד הסכמה נמוכה עם הנורמות של קבוצת הפנים. קראנו לה "מודרנים".

תרשים 4. ממוצעי הקבוצות על שני הסולמות.

הקבוצות השלישית (**בתכלת**) והרביעית (**בכחול**) מאתגרות את התפיסה החד ממדית של מודרניות-שמרנות, והן מציגות התנהגות מורכבת יותר. בתכלת – קבוצה די גבוהה בהסכמה לנורמות של קבוצת הפנים, לצד הסכמה גבוהה גם עם היחסים עם קבוצת החוץ. קראנו לקבוצה זו "ישראלים" מאחר שהם שמרניים, מצד אחד, אך משתלבים בישראליות

מצד שני. הקבוצה הרביעית מציגה הסכמה נמוכה עם הנורמות, אך גם הסכמה נמוכה עם היחסים עם קבוצת הפנים. מאחר שזו קבוצה שאיננה תומכת בכללי הנורמות החרדיות אך מנגד, מתרחקת מהישראלית ומקבוצת הרוב, קראנו לה "עצמאים". יתכן שהזהות החברתית של אנשי קבוצה זו מבוססת יותר על ההתרחקות מקבוצות אחרות ופחות על הציות לכללי ההתנהגות של קבוצת הפנים או שהם מפגינים אדישות כלפי כל ממסד שהוא וכלליו.

ההתייחסות הדו-ממדית לשני צירים בו זמנית, ומיקום הקבוצות השונות על פני הצירים, מוצגת בתרשים 5.

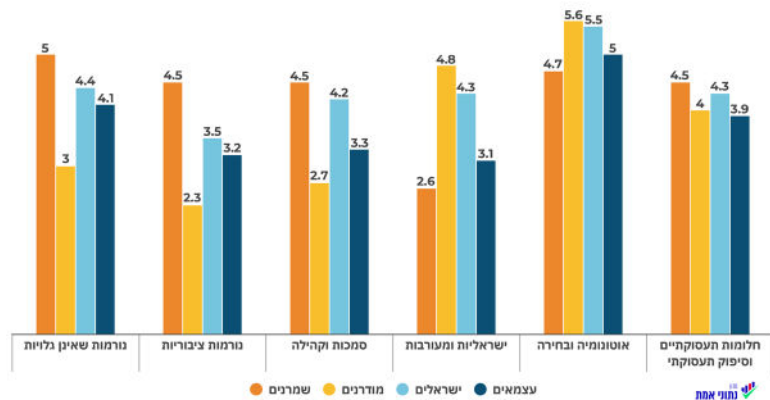
תרשים 5. מיקום ארבע אשכולות החרדים על פני שני המדדים

גבוה << יחסים עם קבוצת החוץ >> נמוך		גבוה << נורמות קבוצת הפנים >> נמוך
שמרנים	ישראלים	
עצמאים	מודרנים	

בחלוקה לפי ששת הסולמות, שומרים האשכולות על התנהגות די דומה. כפי שניתן לראות גם בתרשים 6, קבוצת השמרנים שומרת על ממוצע גבוה באשר לנורמות, סמכות וקהילה, נראות וציבוריות

מגדרית, וגם שביעות רצון מהגשמת החלום התעסוקתי, לעומת ממוצע נמוך בישראליות ומעורבות. קבוצת המודרנים שומרת על ממוצע נמוך בנורמות הקהילתיות, הנראות הציבורית והמגדרית, הסמכות והקהילה והסיפוק מהגשמת החלומות התעסוקתיים – אך ממוצע גבוה בישראליות ומעורבות. קבוצת הישראלים שומרת על ממוצע גבוה יותר בכל הפריטים בהשוואה לקבוצת העצמאים הנמוכה בכל הפריטים (מלבד הנראות הציבורית והמגדרית – במידה די דומה).

תרשים 6. ממוצעי הקבוצות על ששת הסולמות.

במילים אחרות, גם בחלוקה זו של שישה סולמות, אנו מוצאים ארבע אסטרטגיות דומות מאוד לאלו שבחלוקה לשני גורמים, כאשר הסולמות של נורמות גלויות ושאינן וסמכות וקהילה – דומים באופן מהותי לנורמות קבוצת הפנים מהחלוקה הדו-גורמית, ואילו ישראליות ומעורבות וכן אוטונומיה ובחירה - דומים באופן מהותי ליחסים עם קבוצת החוץ מהחלוקה הדו-גורמית. כפי שציינו, אין משמעות לכל פריט כעומד בפני עצמו. החלוקה

לקבוצות נעשתה רק על בסיס שקלול כל הפריטים המרכיבים את הקטגוריות השונות. דבר זה מבהיר לנו כי חריגה בפרט אחד מתוך מכלול איננה מקטלגת את האדם כשייך לקבוצה כלשהי, וגם לא מוציאה אותו מתוך הקטגוריה אליה הוא משתייך. נדרשת התאמה במכלול שלם של חיים כדי להיות מוגדר באופן מסויים.

מסקנה נוספת וחשובה העולה מתוך המחקר היא, שאין הגדרה דיכוטומית של "חרדיות" והיא אף איננה רצף. החרדיות היא רב ממדית, ובמקרה המינימלי ביותר – דו ממדית. בנוסף, החלק הגדול ביותר (שמרנים) הוא רק כ-29%, כאשר ישראלים ומודרנים מהווים כל אחד חלק גדול במידה דומה (27% ו-25% בהתאמה). אם כן, נותרנו עם שאלה מהדהדת – האם ישנו "מיינסטרים" חרדי? האם קיים רוב כלשהו? השאלה הבאה, שרק הזמן יוכל לענות עליה, היא לאן יובילו אותנו השינויים, הדיונים וחילוקי הדעות הצפים מפעם לפעם בתוך החברה החרדית ומחוצה לה, ומה תהיה השפעתם עלינו. האם קבוצות אלו יישמרו? האם נראה קבוצות אחרות? גדלים של הקבוצות ישתנו? האם יצוצו סוגיות חדשות בחרדיות? ואיך היחסים עם המדינה שהופכים להיות טעונים ומורכבים יותר אחרי ה-7 באוקטובר ישפיעו על החרדיות?